

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ

УДК 37.013.73:37.091.21.051/052

DOI <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2021.1.9>

Соколова О. М.

аспірантка кафедри філософії та міжнародної комунікації
Національного університету біоресурсів і природокористування України
вул. Героїв Оборони 15, Київ, Україна
orcid.org/0000-0002-1820-9246

УЧНІВСТВО ТА ВЧИТЕЛЬСТВО В ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИХ ІМПЛІКАЦІЯХ: ГІДНІСТЬ ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Актуальність проблеми. *Обстоюються положення, що чим глибші соціокультурні, духовно-інтелектуальні зміни, якими, так чи інакше, супроводжується й індивідуальне буття людини, тим змістовнішим і дієвішим має бути духовно-культурний досвід як необхідна основа цих змін – досвід життєреалізації людської справжності, відповідальності, гідності, цінності та незалежності людини. У змаганні за людське в людині нині особливо вагому роль покликана виконувати система освіти, зокрема, сучасний зміст гуманітарної освіти має поступово вивільнюватися від як фактично спотворюючих уявлення молодого покоління про соціальну і культурну цінність тверджень типу визначальної ролі «вчення про суспільно-економічну формацію», «виробництво людини», «об'єктивні історичні закони», «історичний прогрес» та нав'язування жорстко однолінійного «відображення» соціального й культурного поступу. Але разом із тим якраз особистісно-стверджувально повинен зреалізовуватися зміст освіти, репрезентуючи систему сучасних, зокрема історико-філософських, соціально-філософських, культурологічних тощо знань, покликаних синтезувати формування людини, ідеї її визначальної ролі у взаємодії національного і загальнокультурного.*

Метою статті є аналіз морально-філософських засад взаємовідносин «учень–вчитель» як шляху єдності самозбагачення, самоутвердження учня і проявів інтелектуально-моральної гідності вчителя та практичного втілення правомірності його статусу.

Методи дослідження – ретроспективно-порівняльний, а також системно-контекстуальний аналіз та принципи об'єктивності і світоглядного плюралізму.

Одержані результати. *З'ясовано, що успіх навчання й учіння залежить від передусім необхідної попередньої підготовленості до цієї надзвичайно відповідальної, складної та багатоспрямованої діяльності, закоріненої в глибинах «сердечного» життя, але яка разом із тим має бути «продовжена» і в суспільній сфері. Життя розумове, як зміцнення й поглиблення особистісних якостей учня, повинно привертати підвищену увагу вчителя. На засадах поглиблення розуміння обов'язку зміцнюється відповідальне ставлення до навчального процесу. У його атмосфері насамперед може й повинно сприйматися й розумітися учіння як морально-інтелектуальне утвердження зобов'язальної особистості учня.*

Ключові слова: *людиностверджувальність національної культури, зобов'язально-відповідальна особистість, індивідуальні навчальні методика, культура учня, статус учителя, «вільна наука».*

Вступ. Людські, людиностверджувальні виміри національно-культурного буття за надскладних умов його відродження можуть і повинні реалізуватися насамперед завдяки належним чином організованій системі освіти, в центрі якої – відносини «вчитель–учень». А це у свою чергу означає, що стимулюючою даний процес метою конститується формування гідної, відповідальної особистості. Тому дійову роль в особистісно стверджувальному формуванні людини в умовах педагогічного процесу покликаний виконувати належним чином освоєний та переосмислений історичний, національно-культурний, історико-філософський досвід буття

нації як конституювання необхідної духовно-культурної основи формування і функціонування освітньої системи та її важливіших складників. Зокрема, на підвищену увагу заслуговує відзначений високими гуманістичними цінностями історичний досвід виховання й освіти в Україні, застосування особистісно стверджувальних підходів та методик. Кожна людина не є і *не може бути* від початку досконалою, в чому переконуються, *розпочинаючи навчання*. Учіння привідкриває недосконалість в контексті сприймання й розуміння і природи, і себе самого, і збагнення неунікнення труднощів, що супроводжують процеси внутрішнього зростання, особистісного зміцнення та життєздійснення. А істотну зорієнтовуючу роль у поглибленні *самовідношення особистості* учня, зміцнення розуміння вагомості орієнтації на гуманістичні, особистісні, життєві цінності учіння покликаний виконувати вчитель, активно причетний до поглиблення самовідношення учня, перебуваючи в статусі «співзростання» з учнем, з його внутрішнім збагаченням: «спільне зростання» вчителя й учня зніціюється вміннями й навиками першого привертати увагу другого до дійовості можливостей самоздійснення прагненням подолати недоліки учня.

Мета і завдання. Метою статті є аналіз морально-філософських засад взаємовідносин «учень–вчитель» як шляху єдності самозбагачення, самоутвердження учня і проявів інтелектуально-моральної гідності вчителя та практичного втілення правомірності його статусу.

Завдання статті:

- *висвітлити* особистісно стверджувальний потенціал якостей учня в контексті змістовно творчої взаємодії з учителем;
- *проаналізувати* національно-культурні вияви спілкування «учень–вчитель» як зманіфестування зобов'язально-відповідального образу людини.

Методи дослідження: ретроспективно-порівняльний, а також системно-контекстуальний аналіз і принципи об'єктивності та світоглядного плюралізму.

Результати. Освоєння взаємин «учень–вчитель» є процесом «узгодження душевної досконалості» його учасників мірою зміцнення їхньої зобов'язальності. Останнє реально демонструє практичну значущість обов'язків вчителя як чинника зманіфестування завдань збагачення учня. «Обов'язок є частиною душевної досконалості, ланкою людинолюбства. Обов'язок узгоджується з душевною досконалістю, є наставником у людинолюбстві. Сильним є той, хто оволодів обов'язком! Людинолюбство – корінь обов'язку, плоть благоденства. Гідний пошанування той, хто оволодів обов'язком!» [2, с. 109]. На підтвердження останнього служить положення, що взаємини «учень–вчитель» істотно визначаються методами учіння. Так, у книзі «Лі-цзі» наголошується, що нинішні вчителі обмежуються лише перечитуванням своїх текстів, намагаючись накопичувати їх тлумачення і тим самим нібито просуватися вперед, ігноруючи головне, – учні за таких обставин «не демонструють завзятості, а вчителі не розкривають до кінця таланти» [2, с. 112] учнів, занадто спрощуючи взаємини, не залучаючи до активної розумової співпраці, фактично належним чином не виконуючи своїх обов'язків, не сприяючи формуванню зобов'язальності учнів. Формування особистісних якостей учнів, вироблення прийняттого в ракурсі навчальної взаємодії характеру відношення учня до вчителя – здобуток останнього. Це повинно сприйматися й розумітися насамперед як прояви відношення до носія істини в статусі особистісного втілення культуротворчої ролі науки та знань, як доконечної умови по-справжньому гідного людського життя. Мислення учня при цьому зорієнтовується передусім на життєзначущість істинного знання зманіфестуванням його розумової окультуреності. Вчитель повинен викликати пошану й повагу, спрямовану на внутрішній світ учня, внутрішнє життя якого, інтенсифікуючись, демонструє зростаючу змістовність розумових здібностей, прояви зобов'язальних особистісних якостей, і чим довершеніша, самовідданіша діяльність учителя, тим більш значущими інтелектуальними й особистісними надбаннями оволодівають учні. Незреалізований уповні обов'язок учителя належними способами і прийомом доносити знання до учнів завдяки щонайперше прилученню до їхньої співтворчості, а не просто «повідомляючи» про них зачитуванням текстів, – це й нерозвинена зобов'язальність учнів щодо цілей та завдань навчання й учіння, засвоєння нових знань і розуміння їхньої

ролі в суспільному та індивідуальному житті. На підвищену увагу, таким чином, заслуговує розвиток, поглиблення самосвідомості соціального суб'єкта як відповідального, контекст свідомо відповідального проходження життєвого шляху, зреалізування життєвих планів, світоглядів, духовно-інтелектуальні, засади чого покликана формувати, трансформуючи історичний, національно-культурний досвід, освітня система. Спроможність, нахили виконувати ті чи інші навчальні дії, з більшою чи меншою інтенсивністю й глибиною проявляти дії мислительні та нахили до конкретних видів інтелектуально-творчої активності є демонстрацією індивідуальних морально-розумових здатностей. В останніх синтезуються знання, уміння, навички та емоційно-вольові якості, але, отже, які й зміцнюються завдяки індивідуально-особистісним інтересам і зусиллям, коли закономірно також поглиблюються, розвиваючись, природні задатки. Своєрідним епіцентром взаємовідносин «учень–вчитель» є пробудження й зміцнення розумових здібностей та особистісних якостей учня, його можливостей самостійного проходження свого шляху, позаяк, скажімо, знання, що передаються в навчанні, синтезуються як «знання-уміння» формування зобов'язальної, відповідальної особистості. «Суб'єкт відповідальності», котрий усвідомлює себе в такій якості та реально спроможний вчиняти відповідально, здатний обіцяти й виконувати обіцяне, є результатом особистісної розбудови (чого може й не бути), і, отже, він – штучна структура. Побудова подібної структури є результатом цілісної, інтегральної дії особистості, в якій поєднані й когеровані всі елементи свідомої, духовної активності людини: пізнання, воля, емоції, віра» [3, с. 319]. Якщо при цьому йдеться про вчителя *відповідального, зобов'язального, гідного* свого покликання, про того, хто життєздійснюється за покликом своєї долі, то лише він, у найглибшому сенсі цього слова, *повинен мати і має своїх учнів*: це – особистісно зреалізований «епіцентр» національно-культурного поступу, завдяки якому не лише не переривається останній, а якраз все дійовіше, змістовніше зміцнюється та підсилюється. Вислів «мати своїх учнів» означає, що інтелектуально-духовний досвід учителя синтезує попередні надбання, репрезентуючи їх учням у спілкуванні, коли останнє є необхідним стимулом їхнього внутрішнього зростання.

Так, у вперше надрукованій у 1894 році в журналі «Народ» статті «Два учителі. Спомини» М.П. Драгоманов привертав увагу до особливостей педагогічної діяльності двох його вчителів – К.І. Полевича та О.І. Строніна. До цього, за його словами, спонукав факт, що для тогочасного стану гімназій в Росії були характерні «зовсім холодні й навіть часто ворожі <...> відносини між учениками й учителями, і припадались мені образи моїх двох учителів, з яких перший служив навіть у «миколаївські» часи, а вмів так гуманно, так тепло жити з учениками і піднімати їхні інтелект і мораль» [1, с. 575]. Образ учителя, спроможного сприяти морально-інтелектуальному збагаченню своїх учнів, створюючи атмосферу вільного спілкування завдяки щирому, доброзичливому відношенню до учнів, зобов'язує. Представлені в спогадах М.П. Драгоманова особливості педагогічної діяльності двох його вчителів – зманіфестування все зростаючої суспільної, національно-культурної ролі духу «вільної науки», ідей демократизму, а зрештою – і суспільної солідарності. «У мене на совісті лежить обов'язок прилюдно спом'янути двох зі своїх гімназійних учителів: Латиніста К.Й. Полевича й історика О.І. Строніна. Не для того тільки я мушу їх спом'янути, що сам я особисто вдячний їм більше, ніж кому-небудь з усіх людей, окрім батька мого, за те добро, яке вони зробили для моєї душі. Ні, то люди, що кожний по-своєму прислужились до морального виховання цілого ряду поколінь у Полтавщині, а через те й цілій нашій країні» [1, с. 575]. Оригінальність системи навчання Полевича була в тому, що «ніщо не заучувалось абстрактно», натомість латинські фразеологізми вивчалися у зв'язку з конкретними явищами та фактами; мала місце «повна індивідуалізація» учнів – кожен вивчав необхідного матеріалу лише за «своїми можливостями»; «обов'язкова лекція займала дуже мало часу», але надзвичайно емоційно, бо Полевич «піднімав енергію класи і добивавсь свого: правило залягало в голови ученикам», притримуючись принципу «Формальна робота – не робота» [1, с. 577]. Привертаючи увагу до навчальної системи історика Строніна, М.П. Драгоманов зазначав, що «він цінив в українській літературі те, що було в ній явно поступове, користуючись ним біля поступового ж <...> у літературах західноєвропейських, не зачіпаючи

передчасно національних справ і чекаючи, поки українська національність сама заімponує світові силою свого поступу» [1, с. 596]. Як на наш погляд, чи не найістотніший ракурс морально-інтелектуального впливу на учнів викладацького досвіду вчителів М.П. Драгоманова в тому, що вони уособлювали функціонування «вільної науки» в навчальному процесі – тієї «вільної науки», що покликана посідати особливо важливе місце у формуванні й функціонуванні світоглядних орієнтирів українського мислителя як відповідально-зобов'язальної особистості. На його переконання, розум і «вільна наука» посідатимуть особливо вагоме місце, виконуватимуть консолідуючу роль у житті громад, роль, яка постійно поглиблюватиметься й розширюватиметься мірою подальшого прогресу науки, наукових знань і досліджень.

Витлумачення статусу відношення «учень–вчитель» та покликання кожного з них може й повинно розглядатися у вимірах змістового розуміння його морально-філософських засад. Вислів «мати своїх учнів» – передусім і головним чином свідчення оволодіння високим зобов'язальним мистецтвом вчительства, коли максимально сприйнятною, ефективною «передачею» знань та формування вмінь має бути лише довершеність індивідуально-творчих здібностей, відношення до світу та формування й ретрансляції світоглядної картини світу. *Своїх учнів* може мати і дійсно має творча особистість учителя. Неперервність культурного поступу націй, як і людства в цілому – свідчення активно-творчої, зініційовуючої *присутності* вчителя в культурних, навчально-виховних процесах, хоча нерідко постать його може залишатися «в тіні».

Місія особистості учня – у пробудженні спроможності вибору й практичної реалізації властивої лише йому позиції відношення до дійсності, до світу – уміння бути собою, сприймаючи, пізнаючи події, явища суспільного життя, властивості природи, переосмислюючи нові знання. При цьому зазвичай виокремлюється пізнавальна, науково-дослідницька активність, уміння узагальнювати нові знання. Онтологічно ж відповідальність демонструє присутність людини в умовах життєздійснення спроможностями постійного синтезування ідеалами, планами, способами активності життєвих ситуацій, спрямованих у прийдешнє, як, отже, її, особистості, майбутнє. Врешті-решт, людина зобов'язальна не може, так би мовити, втрачати свою відповідальність, перебуваючи при її власне людській сутності, але що потребує відповідного її життєздійснення у світі за її потребами, інтересами, нахилами та здібностями в її неповторно людських проявах, життєвих ініціативах її діяльності (або ж, навпаки, бездіяльності). Тому відповідальність демонструє можливості та способи життєпроявів людини як соціального суб'єкта, що у свою чергу може зманіфестуватися відповідним рівнем розвиненості його свідомості та самосвідомості.

Висновки. Відповідальній особистості притаманні особливо чіткі зманіфестування її життєвої укоріненості, володіння умовами свого буття як самобуття, позаяк для неї постійно актуалізуються бачення та розуміння можливого майбутнього як виправдання актуальної життєвої активності. *Буттійністю відповідальної особистості, отже, увиразнюється життєзначущість, повсякчасність як понадчасовість національно-культурного коду.* Індивідуальність зароджується та зміцнюється в процесах життєздійснення особистості зобов'язальної і якраз тому спроможної перебувати в постійній відтворюваності самосвідомості активно присутнього в соціальних, національно-культурних процесах, утримуючи свої позиції і за надскладних життєвих обставин.

Але ж не менш, якщо не більш істотною, є позиція вчителя – особистості, яка, оволодівши необхідним досвідом пізнання та знання природи, постійно докладаючи зусилля з метою його поглиблення й розширення, володіє розвиненими вміннями, знаннями й навичками передачі його іншим та виховання достойних послідовників. Вчительство й навчально-виховна діяльність постулюються як спрямовані на утвердження інтелектуально, духовно розвиненої особистості, учасника громадського життя, поза чим не здійснима в усій її повноті та значущості фахова діяльність, а отже – і повнота особистісного життєздійснення.

Природно, що обов'язок вчителя *також* поступово формується, зміцнюється й набуває практичної спрямованості як результат духовного зростання, усвідомлення покликання *своєї* долі та взаємного *зближення з учнем*, переналаштування особистісного відношення до дійсності,

до інших людей, до самого себе. Конститування буття в умовах національної культури особистісно визначене, а сучасний педагогічний процес має спрямовуватися на якісно новий підхід – не тільки і не стільки на просту ретрансляцію знань, скільки на формування особистості, здібностей творчого мислення, вироблення навичок дослідницької праці суб'єкта освіти, чому покликаний сприяти історичний досвід таких істотних чинників педагогічної діяльності, як взаємини учнівства та вчительства в ній.

Тому, на наш погляд, вираз «мати учнів» у дійсності відображає спрямованість навчально-виховного формування творчих індивідуальностей, спроможних бути не тільки і не стільки послідовниками свого вчителя, практично у своїй діяльності відтворювати отримані знання. Але ж, що головне, «мати учнів» означає володіння таким ні з чим незрівняним привілеєм навчання «культури наuczіння», пробудження особистісної культури мислення, неповторності та значущості бачення й розуміння природної та соціальної дійсності й, відповідно, збагачення особистісного інтелектуально-духовного досвіду та передачі його іншим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Драгоманов М.П. Два учителі. Спогади : Вибране. Київ : «Либідь», 1991. С. 575–604.
2. «Ли-цзи» Древнекитайская философия : Собр. текстов : в 2-х т. Москва : «Мысль», 1973. Т. 2. С. 99–140.
3. Тузова Т.М., Алексеева Е.А. Ситуация и становление субъекта ответственности. *Філософсько-антропологічні студії*'2008. 2008. С. 317–324.

REFERENCES

1. Drahomanov M.P. (1991). *Dva uchyteli. Spohady [Two Teachers. Memories]* : Vybrane. Kyiv : «Lybid», pp. 575-604. [in Ukrainian].
2. «Li-tszi» (1973). *Drevnekitayskaya filozofiya [Ancient Chinese Philosophy]* : Sobr. tekstov. In 2 vols. Moscow : «Mysl'», Vol. 2, pp. 99–140. [in Russian].
3. Tuzova T.M., Alekseyeva E.A. (2008). Situatsiya i stanovleniye subyekta otvetstvennosti [The Situation and The Emergence of The Subject of Responsibility]. *Filosofsko-antropologichni studii* '2008. pp. 317–324.

Sokolova Oleksandra Maksymivna

Postgraduate Student at the Department of Philosophy and International Communication
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
15 Heroiv Oborony str., Kyiv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1820-9246

DISCIPLESHIP AND TEACHING IN HISTORICAL AND PHILOSOPHICAL IMPLICATION: DIGNITY OF MUTUAL UNDERSTANDING AND RESPONSIBILITY

Actuality of the problem. *The provisions are defended that the deeper sociocultural, spiritual and intellectual changes, which, one way or another, are accompanied by the individual existence of a person, the more meaningful and effective the spiritual and cultural experience should be, how the basis of these changes is necessary – the experience of life realization of human identity, responsibility, dignity, values and human independence.*

In the competition for humanity, the education system is now particularly important, in particular, the modern content of humanitarian education should be gradually freed from how, in fact, distorting the perception of the younger generation about the social and cultural value of statements such as the defining role of «teaching about socio-economic formation», “human production”, “objective historical laws”, “historical progress” and imposing a rigidly single-line “reflection” of social and cultural progress. But, at the same time, the content of education should be just personal and affirmative, representing the system of modern, in particular, historical and philosophical, socio-philosophical, cultural and others. Knowledge designed to synthesize the formation of man, the idea of its decisive role in the interaction of national and cultural.

Purpose of the article – analysis of the moral and philosophical principles of the “student-teacher” relationship as a way of unity of self-enrichment, self-affirmation of the student and manifestations of intellectual and moral dignity of the teacher and the practical embodiment of the legitimacy of his status.

Method of research – retrospectively comparative, as well as systemic-contextual analysis and principles of objectivity and worldview pluralism.

Received results. It has been found that the success of learning and learning depends primarily on the necessary preliminary preparedness for this extremely responsible, complex and multidirectional activity, rooted in the depths of “cordial” life, but which, at the same time, must be “continued” in the public sphere. Mental life, as strengthening and deepening the personal qualities of the student, should attract the increased attention of the teacher. On the basis of deepening understanding of the duty, responsible attitude to the educational process is strengthened. In its atmosphere, in the first place, the student can and should be perceived as a moral and intellectual affirmation of the student’s obligative personality.

Key words: people-affirmation of national culture, obligatory-responsible personality, individual educational methods, student culture, teacher status, “free science”.